

מחיקה, וגם אין כאן משום הוצאת שם שמים לבטלה שהרי מתחילה תקנו זאת לצורך, להזכיר שם שמים – אף על פי כן חששו לדבר משום שבזיון גרע ממחיקה [והשבות-יעקב דן להתיר בשריפה כדי שלא יבוא לידי בזיון]. ולכך גם בלשון לעז וגם בכינויים שאין איסור מחיקה – אסור כשיש חשש בזיון. 'והאורים-ותומים (בסימן כו. וכן הוא בנתי"מ שם) בא בתוכחת מגולה... ולבסוף מוכיח על כותבי מכתבים שכותבים אדיע שהוא בלשון צרפתית בשם ד', והמכתבים מוטלים באשפה, כמו בראש השנה י"ח – היינו דאף דאין איסור מחיקה, מ"מ הא יבא לידי בזיון. [ובגוף דברי התומים נראה דעכשיו לשון אדיע הכונה רק ברכת הפרידה, עם שמתחלה הוטל הכונה בשם ד' אבל לכשנשתנה הכונה אין בזה שם ד' גם בלשון לעז]...'. (מתוך שו"ת אחיעזר ח"ג לב).

בשו"ת חות יאיר (קט) הביא כמה הוכחות שבימי התלמוד סתם שטרות היו נכתבים בכתב אשורית, ובין השאר הוכיח מסוגיתנו, שהיו כותבים 'בכך וכך לכהן הגדול לא-ל עליון... ואילו היו כותבים בכתב אחר – אין קפידא בדבר. אך לדברי האחיעזר הנ"ל אין מכאן הוכחה, כי אף בלשון לעז אסור במקום בזיון.

'אסור לכתוב שם לכתחלה שלא בספר, דיוכל לבוא לידי בזיון. ולכן נזהרין שלא לכתוב שם באיגרת' (רמ"א יו"ד סו"י רעו).

'כעת בעו"ה למדו ממעשה עכו"ם (לכתוב שם שמים בשטרות) וחזר הדבר לקלקולו ביותר. וזהו המרי הגורם אשר בעו"ה וידל ישראל מאוד, במקום ששם שמים מצוי, ובפרט בבזיון ועל חנם. וצריך התחכמות ושקידות תוכחת הדור לבטל זה מהמון עם. וכן אין לכתוב באגרות שלום תיבת גא"ט שהוא כינוי לשם ברוך הוא' (נתיבות המשפט כו סק"ב).

*

'על ששה חדשים השלוחין יוצאין...' –

'... והנה גם זה הוא דבר של חידוש, מה שמסכת ראש השנה מדברת בחלק גדול ממנה בענייני קידוש החודש ומולדות הלבנה, ונתבאר בה כל דיני הקידוש וענייני המולדות, ומה ענין זה למסכתא זאת המיוסדת עיקרה על ראש השנה.

והנה מה שיש להבין בפשיטות בענין זה הוא כי נודע כי על ידי חטאי ישראל חלילה נגרם בחינת קליפה ולבוש וכיסוי דסטרא אחרא לכנסת ישראל דלעילא – בחינת הלבנה, והכיסוי ולבוש ההוא הנה הוא מפריד בינה ובין החמה דלעילא, בסוד הכתוב כי עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלקיכם... וזה סוד כיסוי הלבנה דראש השנה, וכאשר על ידי השופר רוע החטאים מסתלק אזי הקליפה נשברת וכיסוי הלבנה חלף הלך לו וסר איפוא המפריד בינה לבין החמה ומתייחדת עם החמה יחוד גמור, וזהו תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו שדרשו ז"ל איזהו חג שהחודש מתכסה בו כו' והיינו דהתקיעה נצרכת עבור כיסוי החודש והלבנה, לסלק הכיסוי וכנ"ל.

(מתוך 'אוצרות יוסף' לגר"י ענגיל מאמר לבנה יג)

דף יט

'שלפניו נמי תיפוק ליה דהוה ליה יום שלאחר ראש חדש – ראש חדש דאורייתא ודאורייתא לא בעי חיזוק, דתניא...' לא הקשה תיפוק ליה דהוה ליה יום שלאחר ראש השנה – אפשר שמצד זה

היה יותר פשוט לו שמותר, ודוקא ראש חדש שאינו ממש כיום טוב, בזה היה נראה להשוותו לשאר הימים שבמגילת תענית, לאסור לפניהם ולאחריהם (עפ"י ריטב"א).

עוד היה אפשר לתרץ; הנה הקשה מכאן השאגת-אריה (קא) על האומרים מצוה להתענות בראש השנה (ע' תרומת הדשן ער"ה), אם כן מדוע אסרו יום שלאחריו, ולא יהא הטפל חמור מן העיקר. והיה מקום לומר שאמנם מצד ראש השנה אין לאסור לאחריו שהרי ר"ה עצמו מצוה להתענות בו מחמת תשובה, אבל מצד ראש חדש יש לאסור יום שלאחריו, ואעפ"י שביום ר"ה עצמו הותר לו להתענות, וזה משום שענין התשובה והדין שבר"ה דוחים היו"ט דראש חדש, אבל יום שלאחריו נשאר באיסורו. אך עדיין קשה, כי מאותה סיבה שהותרה התענית בר"ה ודחתה יו"ט, יש לדחות ביום שלאחריו שהוא גם כן מימי התשובה. ושמא י"ל בישוב קושית השאג"א שאין התר תענית אלא כשכוונתו לתשובה ולכפרה אבל בלא"ה אסור, ועל תענית כזו דיברו בגמרא. והנצי"ב כתב שאף המתירים להתענות בראש השנה לא התירו אלא בעת צרה, אבל בימים כתיקונם ודאי אסור להתענות ולא נחלק בזה אדם מעולם.

ראש חדש דאורייתא ודאורייתא לא בעי חיזוק... גדליה בן אחיקם דברי קבלה הוא ודברי קבלה כדברי תורה דמו'. ואם תאמר, כיון שדברי תורה ודברי קבלה לא בעו חיזוק, כל שכן כשהתוסף בו יום טוב מדברי סופרים אין צריך חיזוק, ומדוע אסור לפניו ולאחריו?
ויש לומר לא פלוג רבנן בתקנתם, וכיון שאסרו כל הימים טובים שמדבריהם לפניהם ולאחריהם, אסרו גם כן. עוד אפשר שרצו לעשות זכר לנס ביטול האזכרות, לכך אסרו יום שלפניו ולאחריו (ע' גבורת ארי תענית יז; שואל ומשיב תנינא ח"ג יד; רב פעלים ח"א או"ח ל; שפת אמת).

זאי סלקא דעתך בטלה מגילת תענית, קמייתא בטול אחרנייתא מוסיפין?! מכאן ערער הפרי-חדש על מה שנוהגים בקהילות לתקן ימים טובים משום נס שארע להם, והלא כיון שאנו נוקטים בטלה מגילת תענית אין לנו להוסיף שום יום טוב, כמו שתמהו כאן 'קמייתא בטול אחרנייתא מוסיפין'. וכתב החתם-סופר (באו"ח, תשובה קצא) שלא אמרו בגמרא אלא כלפי ימים טובים הכתובים במגילת תענית שיש להם שייכות למקדש, אבל יום טוב בעלמא על נס הצלה ממות לחיים – ודאי מוסיפים. בספר מצות ראה (תרפ"א) העיר על דבריו מכמה ימים טובים המזכרים במגילת תענית שאין להם שייכות לבנין בית המקדש ובטלו, כגון זה שבכ"ח באדר, וכן יום שנצחו את הצדוקים שאמרו תירש הבת. ושמא כוננת החת"ס לחלק בין נסי הצלה מגזרות שמד רוחניות, שלאחר ירידת המדרגה הרוחנית בחורבן הבית, בטלו כולם, לגזרות הרג ופגיעה גשמית.

כלי זכוכית שניקבו והטיף לתוכן אבר...' ע' בשבת טו.

(ע"ב) ז'האמר רבי חיננא בר כהנא אמר רב: מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר? – לא מצינו דלא איצטריך, הא איצטריך מעברינן ליה'. משמע שאין כאן הלכה או מנהג קבוע אלא השתדלו שלא יהא אלול מעובר [שעיברו בית דין את החדשים שמקודם לכן, כדי שבשלושים של אלול תהא הלבנה נראית ודאי. שפת אמת, ע"ש], וכן עלה בידם מימות עזרא ואילך. ונראה הטעם שהשתדלו בזה, כדי שיהא ראש השנה לעולם בכל מקום ביום שלשים, ואף על פי שמדי ספק לא יצאו ויצטרכו לנהוג ראש השנה גם ביום ל"א (כדברי התוס' לעיל יח:) – ראו לנכון שיהא העיקר ביום הראשון. [והיה אפשר לקבוע שרק אם אירע שעברוהו לאלול יהיו השלוחים יוצאים, ואם לא הגיעו השלוחים,

ידעו שלא עיברו – אולם לא רצו שיסמכו על כך, כי שמא יזדמן אונס לשליח. וגם מסתמא יהיו כאלו שלכם נוקפים] (עפ"י חרושים ובאורים).

– זה שלא היה אלול מעובר ברוב השנים, נראה משום שהיה מצוי שחשון וכסלו שניהם מלאים – שהוא זמן יורה, וכן בניסן – שהוא זמן מלקוש, וכן בתמוז ובאב – מפני הארכת היום וקשה לראות הלבנה תיכף אחר המולד, אבל בראש חדש תשרי אין עבים ואין היום ארוך והיתה נראית הלבנה תיכף אחר המולד, וכאשר כבר היו השנה ששה או שבעה חדשים מלאים היה המולד במוקדם, לכך היה אלול לעולם חסר (חזון איש קמא, ז).

הא איצטריך מעברינן ליה – הא מיקלקל ראש השנה? – מוטב יתקלקל (כנראה כצ"ל) ראש השנה ולא יתקלקלו כולהו מועדות. מכאן כתבו ראשונים להוכיח כדברי רש"י במשנתנו (יח). שלא היו נוהגים לעשות שני ימים ראש השנה [עד לתקנת רבן יוחנן בן זכאי] אלא היו סומכים על רוב שנים שאין אלול מעובר, כי אם היו עושים יומיים כדברי התוס' (שם), מה קלקול יש לראש השנה אם עיברו את אלול (עפ"י תורי"ד; תשב"ץ ח"ב רח).

[בישוב קושיות התוס' שמוכח מכמה סוגיות שהיו נוהגים לעשות שני ימים ראש השנה, מצינו שני תירוצים הפכיים; –

בתורי"ד מבואר שאמנם בני בבל הרחוקים היו עושים יומיים כשאר ימים טובים של גליות, אך במקומות שהיו השלוחים מגיעים אליהם, ובהם עושים בשאר ימים טובים יום אחד בלבד, רק בהם היו עושים גם ראש השנה יום אחד על סמך רוב שנים. ואילו הנצי"ב כתב סברה הפוכה; במקומות שנהגו שני ימים טובים של גליות, הואיל ולענין יום כפורים היו חייבים לסמוך על הרוב והיו צמיי יום אחד בלבד, הלכך גם ראש השנה עשו יום אחד, כי אין לעשות יומיים ראש השנה מפני הספק ואחר כך לצום יום אחד ושוב לחוג יום טוב של סוכות יומיים, אבל במקומות שהגיעו השלוחים אליהם עד יום הכפורים, שם היו עושים יומיים ראש השנה, עד שיוודע להם על ידי השלוחים. וע"ע בהרחבה בשתי השיטות הללו, בשו"ת שבט הלוי ח"א קכח וח"ו עח. וע"ע 'המועדים בהלכה' – ר"ה].

יצוין שבחזון איש (קמא, ו) ביאר כוונת רש"י לענין יום הכפורים, שעושים רק יום אחד והולכים אחר רוב שנים, אבל ר"ה ודאי עושים בני הגולה שני ימים. ואולם בתורי"ד ובתשב"ץ מבואר שתפסו דברי רש"י כפשוטם, אף לענין ראש השנה. ולשיטת התוס', פירש הטורי-אבן מהו 'קלקול דראש השנה' – לענין מת, שאמרו (בביצה ו). מת ביום טוב שני יתעסקו בו ישראל אפילו ביו"ט שני של ראש השנה, כי הולכים אחר רוב שנים שאין אלול מעובר. וכיון שעיברו את אלול נמצא שיום שני של ר"ה היה היו"ט האמתי וחיללוהו ישראל.

דיקא נמי דקתני על תשרי מפני תקנת המועדות' – ולא אמר 'מפני המועדות' כבשאר חדשים – לרמז שאף על פי שיש קלקול לראש השנה, עדיף לנו לתקן את שאר המועדות שיהיו כהלכתן, ואם יזדמן שצריך לעבר לאלול – יעברוהו [וממילא יש צורך בשליחת שלוחים בתשרי, להודיע אם עיברו אם לא] (עפ"י טורי אבן; חרושים ובאורים).

דף כ

אלא אי אמרת לעולם חסר אמאי מחלינן? – משום דמצוה לקדש על הראייה. יכול היה להקשות,

דפים יח – יט

כה. האם בטלה מגילת תענית אם לא?

רב ורבי חנינא אמרו: בטלה מגילת תענית; לאחר החורבן אין נוהגים בימים טובים המזכירים בה. רבי יוחנן וריש לקיש אמרו: לא בטלה [ואינם כימי הצום שתלאם הכתוב במפורש בבנין הבית]. וכבר נחלקו בדבר רבי מאיר ורבי יוסי (וראבר"צ. עתוס' תענית יב. ד"ה התם). והסיקו בגמרא להלכה שכל הימים-טובים שבה בטלו מלבד חנוכה ופורים.

א. כפי דברי רב יוסף, אף רב ור' חנינא מודים בחנוכה שאסור בתענית משום שפורסם הנס וגלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצוות, והחזיקו בו כשל תורה. ואולם בשפת אמת כתב שלמסקנת הגמרא שהביאו מחלוקת תנאים בדבר, לרב ור' חנינא אף חנוכה ופורים בטלו להיותם כימים טובים שאין מתענים בהם.

ב. לדעת הראב"ד, אף על פי שבטלה מגילת תענית, אסור לקבוע תענית ציבור בימים אלו. והר"ן הקשה עליו מסוגיתנו.

דף יט

כו. א. אלו ימים טובים אסור להתענות לפניהם ולאחריהם ואלו מותרים?

ב. האם מעברים את חדש אלול לצורך?

ג. כמה הוא עיבור שנה, שלשים יום או כ"ט?

א. מבואר בסוגיתנו שאותם ימים טובים שמדרבנן הכתובים במגילת תענית [בזמן שלא בטלה] – אסורים בין לפניהם ובין לאחריהם (בתענית ולא בהספד. תוס'; רש"י תענית יח.), אבל המועדים שמהתורה כגון שבתות ימים טובים וראשי חודשים, או אלו שמדברי קבלה כמו הצומות שהיו בזמן הבית לששון ולשמחה – מותרים לפניהם ולאחריהם, שאינם צריכים חזוק כדברי סופרים [אלא שנחלקו תנאים (בעיובין מא) אם מותר להשלים התענית בערב שבת].

[יום טוב מדברי קבלה שנקבע כיום טוב גם מדברי סופרים, משמע בסוגיא שאסור לפניו ולאחריו בתענית, כגון השלישי בתשרי שהוא יום שנהרג בו גדליה וגם בטלו בו אזכרות מהשטרות – יום שלפניו אסור בתענית].

בחנוכה ובפורים מותר להתענות לפניהם ולאחריהם (עפ"י תוס' תענית יח; רא"ש פ"ק דמגילה. וכן פסק השלחן-ערוך תקעג תרפו, א). ויש מהראשונים שאסרו להתענות ביום שלפני חנוכה (עפ"י ר"ן ור"ה. וכן נקטו הב"ח הפרי-חדש והמגן-אברהם תרפו). והנהגים להתענות לפני חנוכה תמורת ערב ראש חדש – אין לשנות מנהגם אבל לכתחילה אל ינהג כן, ועכ"פ אסור לגזור בו תענית ציבור (שם, ומובא במשנ"ב).

ובפורים ודאי מותר; יש אומרים מפני שהוא מדברי קבלה וא"צ חזוק (רו"ה). וי"א שהיא תקנה מיוחדת שתקנו לצום מפני הנס, והסמיכוהו על הכתוב 'דברי הצומות וזעקתם' (ער"ן; רא"ש פ"ק דמגילה).

ויש שיטות נוספות בימים שלפניהם ולאחריהם, כמפורט בתענית יז-יח.

ב. אף על פי שמימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר (אבל בימי עזרא נראה שהיה מעובר. תוס'), כאשר נצרך הדבר (כגון שלא ראו עדים הלבנה ביום שלשים ואין מקדשים עד יום ל"א, שמצוה לקדש על פי הראיה. תוס') – מעברים, ואף על פי שבכך יתקלקל יום טוב של ראש השנה אצל בני הגולה שסבורים אלול חסר, מוטב יתקלקל ר"ה ולא יתקלקלו המועדות כולן.

מבואר בגמרא (כ) שמעברים את אלול כדי שלא יצא יום הכפורים בסמיכות לשבת שלא יהו המתים יומיים ללא קבורה ויסריחו (רב אחא ברבי חנינא), או כדי שלא יצא יו"ט סמוך לשבת ולא יהא מצוי ירק טרי לאכילה (עולא). [ולדברי בר הדיא (סוכה מג: וכן אמרו בירושלמי), מעברים את אלול גם כדי שלא יחול יום ערבה בשבת. ומשמע מרש"י שם שגם בזמן שהיו מקדשים עפ"י הראיה היו מעברים. וכן משמע בתוס' להלן (כא: ד"ה על ניסן). ואולם התוס' בערכין (ט.) לא כתבו כן], אבל לדעת אחרים אין מעברים את אלול אפילו לצורך.

ולפי האמור, רב שאמר 'מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר' עיקר הכוונה לומר שלא היו נוהגים שני ימים קדש בגלל שלא באו עדים ביום ראשון, אבל בשל הדחייה הקבועה – אכן ארע שעיברו לאלול (עפ"י חזון איש קמא, ז).

ג. כמה עיבור שנה – שלשים יום. רשב"ג אומר: חדש. ופירש רב פפא דבריו, רצה חדש שלשים (כלומר הכל לפי ראיית המולד, אם ראוהו ביום שלשים – עושים אותו ראש חדש ונמצא אדר חסר, ואם ראוהו ביום ל"א – נמצא אדר מלא. חז"א קמב, ג. וע' מנ"ח ד, כא). רבי יהושע בן לוי העיד משום קהלא קדישא דירושלם: שניהם חסרים. ואילו רבי סימאי העיד משום חגי זכריה ומלאכי שאם רצו לעשותם שניהם מלאים עושים, שניהם חסרים עושים, אחד מלא ואחד חסר (בסדר הזה דוקא. רש"י) – עושים, וכך היו נוהגים בגולה. ומשום רב אמרו: לעולם אחד מלא ואחד חסר עד שיידוע לך שגם הראשון חסר. וכן שלחו למר עוקבא: אדר הסמוך לניסן לעולם חסר. ואולם השיבו על דבריו והוכיחו מהמשנה דלקמן שפעמים מלא פעמים חסר.

אף על פי כן אנו נוהגים למלא הראשון שהוא חדש העיבור, ולחסר השני. ושמא בימיהם דוקא שהיו מקדשים על פי הראיה, אמרו פעמים מלא פעמים חסר (תוס').

כלי זכוכית שנקבו והטיף לתוכם אבר – נתבאר בשבת טו.

דף כ

- כז. א. האם מעברים או מקדשים את החודש לצורך, על ידי איום העדים?
- ב. אם נראה הירח 'הישן' בלילה – האם יש אפשרות לקדש החודש באותו יום?
- ג. כמה זמן הירח נעלם מן העין בעת מולדו?
- ד. כשיש ספק לבני בבל בקביעות החדשים – כיצד ינהגו לענין המועדות?

א. נחלקו הדעות בדבר; לרבא (הגרסא בלחם-משנה: רב. וי"ג: רבה), מעברים את החודש לצורך אבל אין מקדשים אותו ביום שלשים לצורך (החדש הזה לכם – כזה ראה ורק אח"כ קדש). וכן אמר רבי יהושע בן לוי [וכן מבואר מדברי עולא שהיו מעברים את אלול כדי שלא תחול השבת בסמיכות ליום כיפור או ליום טוב].

ואולם בשם רבי יוחנן מסרו שמאיימים על העדים על החדש שלא נראה בזמנו לקדשו, אעפ"י שלא ראוהו יאמרו ראינו, אם צריכים לעשותו חסר.